

ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

FACTORS OF DEVIANT BEHAVIOR OF ADOLESCENTS

У статті розглядається проблема девіантної поведінки підлітків, що є серйозною проблемою як для психологів і педагогів, так і для суспільства загалом. Під цим терміном розуміються відхилення від соціальних і загальноприйнятих стандартів поведінки, які можуть виражатися в різних формах – від дрібних провин до серйозних порушень законів. Однак на цьому тлі може постати низка чинників, що сприяють відхиленню від норми, що робить підлітків вразливими для різних девіантних явищ. З одного боку, девіантна поведінка – це поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятих соціальних очікувань, із другого – пов'язана з несприятливою сімейною обстановкою, як-от: насильство в сім'ї, брак підтримки з боку батьків або відсутність належного контролю з боку дорослих, що може стимулювати девіантну поведінку підлітків, також девіантна поведінка підлітків спричинена безліччю різноманітних чинників, до яких входять біологічні, психологічні та соціально-педагогічні. Девіантна поведінка підлітків в умовах воєнного стану пов'язана зі зміною оточення підлітків, якщо вони є переселенцями, а також психологічними чинниками, як-от: стрес, депресія. Агресивна поведінка підлітків є чинником виникнення девіантної поведінки. Оскільки підлітки не вміють контролювати прояви гніву та роздратування. Девіантна поведінка проявляється в хуліганстві, фізичному насильстві та порушенні законів. Виявлено рівень агресивності підлітків. У більшості підлітків домінує фізична агресія. Підлітки використовують фізичну силу проти інших осіб. Фізична агресія може виявлятися різними способами, як-от: фізичні напади, погрози, насильство. Підлітки, які страждають від емоційних проблем, серед яких гнів, депресія чи тривожність, можуть використовувати фізичну агресію як спосіб впоратися зі своїми емоціями або висловити своє невдоволення. Досліджено прояви дезадаптації емоційної та поведінкової сфери підлітків. Серед яскраво виражених показників у більшості підлітків переважають синдром недовіри до нових людей, речей, ситуацій, фізичний розвиток і емоційна напруга.

Ключові слова: девіантна поведінка, підлітки, чинники, агресивність, ворожість.

The article considers the problem of deviant behavior of adolescents is a serious problem for both psychologists and teachers, and for society as a whole. This term refers to deviations from social and accepted standards of behavior, which can be taken into account in various forms – from minor offenses to serious laws. However, against this background, a number of factors may arise that contribute to deviation from the norm, which makes adolescents vulnerable to various deviant phenomena. On the one hand, deviant behavior is behavior that deviates from generally accepted social and expectations, on the other – associated with an unfavorable family environment, such as: domestic violence, lack of support from parents or lack of proper control from adults, can stimulate deviant behavior of adolescents, on the third – deviant behavior of adolescents is caused by many different factors in them: biological, psychological and socio-pedagogical. Deviant behavior of adolescents under martial law is associated with changes in the environment of adolescents if they are displaced persons, as well as psychological factors such as stress, depression. Aggressive behavior of adolescents is a factor in the emergence of deviant behavior. Since children cannot control manifestations of anger and irritation. Deviant behavior manifests itself in hooliganism, physical violence, and violation of laws. The level of aggressiveness of adolescents has been identified. Physical aggression dominates in most adolescents. Teenagers use physical force against others. Physical aggression can manifest itself in different ways, such as physical attacks, threats, and violence. Teenagers suffering from emotional problems such as anger, depression, or anxiety may use physical aggression as a way to cope with their emotions or express their dissatisfaction. Manifestations of maladjustment of the emotional and behavioral sphere of adolescents have been studied. Among the most pronounced indicators, the syndrome of distrust of new people, things, situations, physical development and emotional stress prevails in most teenagers.

Key words: deviant behavior, teenagers, factors, aggressiveness, hostility.

УДК 159.922
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.42>

Скворчевська Є.Л.

к.психол.н.,
доцент кафедри прикладної психології
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми. Девіантна поведінка підлітків є серйозною проблемою як для психологів і педагогів, так і для суспільства загалом. Під цим терміном розуміються відхилення від соціальних і загальноприйнятих стандартів поведінки, які можуть виражатися в різних формах – від дрібних провин до серйозних порушень законів. На цьому тлі може виникнути низка чинників, що сприяють відхиленню від норми, що робить підлітків вразливими для різних девіантних явищ.

Проблема девіантної поведінки підлітків є багатогранною й охоплює кілька ключових аспектів. По-перше, більш глибокі причини девіантної поведінки та їх розмаїтість. По-друге, важливо виби-

рати методи та підходи до корекції, які можуть бути найбільш ефективними та задовольняти потреби підлітків у різних країнах.

Девіантна поведінка підлітків є однією з найбільш актуальних і багатогранних проблем, з якою стикаються не лише фахівці в галузі психології, соціології, а й широкі верстви суспільства, зокрема й сім'я, школа, інші особи. У наш час спостерігається зростання кількості випадків девіантних учинків серед підлітків.

Вивчення девіантної поведінки підлітків та її коригування мають кілька ключових аспектів, які визначають її рівень у суспільстві. Зокрема, це актуальність проблем у світі поточних соціальних,

економічних і культурних змін, зростання кількості підлітків із девіантними нахилами, а також необхідність розроблення нових підходів до уповільнення й окремих відхилень.

Мета статті – визначити чинники девіантної поведінки підлітків.

Вивчення девіантної поведінки цікавило вітчизняних психологів (А. Андрейчева, Р. Андрусишин, Б. Булеза, І. Козубовська, О. Макаренко, О. Чайковська, О. Шип) і зарубіжних дослідників: К. Маккласкі й інших.

Девіантну поведінку підлітків в умовах воєнного стану досліджували вітчизняні вчені: Д. Бондзик, О. Павлюк, Н. Розлуцька й інші.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вивчення девіантної поведінки у підлітків є актуальним у суспільстві. Девіантна поведінка, як-от: злочини, наркоманія, агресія, істотно впливає на суспільство загалом, створює соціальні проблеми, загрозу громадській безпеці та порушує громадський порядок. Девіантна поведінка може призвести до серйозних проблем зі здоров'ям та благополуччям підлітків, як-от: психічні розлади, залежність від шкідливих звичок, проблеми з адаптацією в суспільстві тощо.

Проблема девіантної поведінки є актуальною для підлітків. Під час статевого дозрівання відбувається фізіологічна перебудова організму, змінюються настрій і вподобання. Підлітки шукають своє місце у групі однолітків і в суспільстві, тому можуть стикатися з різними соціальними групами, які входять до «групи ризику» щодо розвитку девіантної поведінки.

На думку Т. Гарасимова, девіантна поведінка – це поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятих соціальних норм і очікувань. Вона може охоплювати широкий спектр дій, від незначних порушень правил до серйозних злочинів [3].

Р. Андрусишин зауважує, що суть девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від вимог норми варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення процесу взаємодії особистості та суспільства [1].

О. Чайковська зазначає, що існують взаємопов'язані чинники, які зумовлюють генезис девіантної поведінки підлітків. До них належать індивідуальний, педагогічний, психологічний і соціальний чинники [9].

Отже, важливо, що сприйняття девіантної поведінки може різнитися залежно від культурних, соціальних та інших контекстуальних чинників.

На думку К. Маккласкі, девіантна поведінка підлітків пов'язана з несприятливою сімейною обстановкою, як-от: насильство в сім'ї, брак підтримки з боку батьків або відсутність належного контролю з боку дорослих, що може стимулювати девіантну поведінку підлітків. А також із навколишнім соціальним середовищем [10].

Важливо відзначити, що девіантна поведінка підлітків найчастіше є результатом взаємодії без-

лічі різних чинників, їхній вплив може бути індивідуальним для кожного конкретного випадку.

Згідно з О. Макаренко, А. Андрейчевою, соціальна адаптація та дезадаптація підлітків – це два взаємозумовлені процеси, які визначають здатність підлітка успішно взаємодіяти з навколишнім середовищем, суспільством і досягати своїх цілей [5].

І. Козубовська, Б. Булеза, О. Шип зазначають, що поняття «девіантна поведінка» уживається стосовно індивідів, поведінка яких відхиляється від норми або прийнятих моральних стандартів суспільства [4].

К. Охременко, С. Рябенко вказують на те, що девіантна поведінка підлітків може бути зумовлена безліччю різноманітних чинників, які взаємодіють один з одним. До них належать біологічні, психологічні та соціально-педагогічні чинники [6].

Проблема девіантної поведінки є актуальною для підлітків у зв'язку з війною в Україні.

Н. Розлуцька зазначає, що вимушене переселення підлітків призводить до проявів девіантної поведінки, оскільки втрачаються дружні зв'язки з оточенням, також виникає мовний і культурний бар'єр у спілкуванні [8].

Д. Бондзик зазначає, що воєнний стан призводить до сильного стресу та тривоги в підлітків. Вони відчують занепокоєння за свою безпеку та добробут своїх близьких, а також стикаються з руйнуванням свого рутинного життя та втратою стабільності. Під час дистанційного навчання в підлітків з'являється вільний час, їх не контролюють батьки та вчителі, отже, вони можуть приділяти час комп'ютерним іграм, тютюнопалінню й іншим девіантним схильностям [2].

О. Павлюк вважає, що профілактика девіантної поведінки в підлітків потребує комплексного підходу, який урахує як індивідуальні особливості кожного підлітка, так і широкий контекст соціального середовища. Для профілактики девіантної поведінки використовується підвищення ролі сім'ї у процесі виховання [7].

Отже, профілактика девіантної поведінки в підлітків має бути всебічною та багаторівневою, передбачати підтримку індивідуального розвитку, створення сприятливого соціального середовища та забезпечення доступу до необхідних ресурсів і послуг.

Вибірка досліджуваних: загальна кількість – 52 підлітки. Вік досліджуваних – 13–14 років, з них 33 дівчинки та 19 юнаків.

Відповідно до мети дослідження нами були вибрані такі методики.

1. Опитувальник «Діагностики агресивних та ворожих людей» А. Басса – А. Дарки (за редакцією О. Осницького). Мета опитувальника – визначення рівня агресивності особистості.

2. Опитувальник «Карта спостережень» Д. Скотта. Мета опитувальника – дослідження емоційної та поведінкової сфери підлітків.

Визначення рівня агресивності особистості проводилося за допомогою опитувальника «Діа-

гностики агресивних та ворожих людей» А. Басса – А. Дарки (за редакцією О. Осницького). Результати представлені в таблицях 1 і 2.

Як видно з таблиці 1, дослідження рівня агресивності підлітків показало, що в більшості підлітків домінує шкала «фізична агресія» (19,23%). Отримані результати свідчать про схильність підлітків використовувати фізичну силу проти інших осіб у конфліктних ситуаціях. Фізична агресія може виявлятися різними способами, як-от: фізичні напади, погрози, насильство. Домінування цієї форми агресії вказує на високий рівень конфліктності та низький контроль імпульсів.

Непряма агресія виявлена в 17,30% підлітків. Отримані результати вказують на схильність підлітків до вираження агресії не безпосереднім фізичним чи вербальним нападом на інших людей, а прихованим чи непрямим способом. Це може включати різні дії, спрямовані на завдання шкоди, болю іншим людям, але без прямої конфронтації.

За шкалою «вербальна агресія» виявлено 13,46% підлітків. Отримані результати говорять про мовні висловлювання, які використовуються для завдання шкоди іншим людям. Вербальна агресія включає образи, погрози, критику, грубість, хибні звинувачення й інші форми негативного спілкування. Вона проявляється як у прямих конфліктних ситуаціях, так і в більш прихованих формах, наприклад у формі принизливих зауважень.

За шкалами «образа» та «почуття провини» налічується 11,53% підлітків. Отримані результати вказують на те, що підлітки в конфліктних ситуаціях відчувають почуття провини й образи. Образа пов'язана з відчуттям неприємності або болю, спричинених діями або словами іншої людини.

Почуття провини в підлітків виникає тоді, коли вони усвідомлюють, що зробили щось погане, неправильне чи шкідливе.

Шкали «роздратування» та «негативізм» – 9,61% підлітків. Отримані результати вказують на схильність підлітків до проявів запальності та грубості під час конфліктів. Роздратування може виявлятися у вигляді невдоволення, нервозності, напруженості чи навіть агресії. Негативізм підлітків проявляється в негативному ставленні до різних аспектів життя, себе й оточення. Підлітки заперечують ідеї, правила чи пропозиції просто тому, що вони приходять від дорослих. Вони мають тенденцію бачити негативні аспекти в більшості ситуацій і подій, а також у своєму майбутньому. Підлітки чинять опір дотриманню інструкцій або вимог, навіть якщо вони розумні та необхідні.

У меншості підлітків виявлено домінування шкали «підозрілість» (7,69%). Отримані результати вказують на стан, у якому підлітки відчувають невпевненість чи тривогу щодо намірів чи дій інших людей. Підозрілі підлітки вважають, що інші люди приховують щось від них або мають приховані мотиви, які можуть бути неприємними чи шкідливими. Таким підліткам важко створити довірливі відносини, бо їм заважає недовіра до оточення та підозріле ставлення до їхніх намірів.

Як видно з таблиці 2, проведений аналіз показників ворожості й агресивності підлітків показав, що в більшості з них домінує підвищений рівень за показником «ворожість» (53,84%). Отримані результати вказують на вороже ставлення підлітків до інших людей. Вони можуть виявляти агресивну поведінку через порушення правил, конфлікти з оточенням, а також вираження гніву та невдоволення.

Таблиця 1

Дослідження рівня агресивності підлітків

Шкала	Кількість досл.	%
Фізична агресія	10	19,23
Непряма агресія	9	17,30
Роздратування	5	9,61
Негативізм	5	9,61
Образа	6	11,53
Підозрілість	4	7,69
Вербальна агресія	7	13,46
Почуття провини	6	11,53

Таблиця 2

Аналіз показників ворожості й агресивності підлітків

Рівень	Показники			
	Ворожість		Агресивність	
	Кількість досл.	%	Кількість досл.	%
низький	1	1,92	–	–
середній	8	15,38	1	1,92
підвищений	28	53,84	6	11,53
високий	10	19,23	15	28,84
дуже високий	5	9,61	30	57,69

За показником «агресивність» переважає дуже високий рівень (57,69%). Отримані результати говорять про невдоволення шкільним середовищем, конфлікти з учителями чи однолітками, а також складнощі в навчанні, що можуть призвести до збільшення агресивності в підлітків. Підлітки з дуже високим рівнем агресивності можуть виявляти свою поведінку через фізичну агресію, вербальні атаки, порушення правил і норм поведінки, а також через непослух і недисциплінованість.

Отже, дослідження рівня агресивності підлітків показало, що в більшості з них домінує шкала «фізична агресія». Підлітки схильні використовувати фізичну силу проти інших осіб у конфліктних ситуаціях.

Дослідження емоційної та поведінкової сфери підлітків проводилось за допомогою опитувальника «Карта спостережень» Д. Скотта. Результати представлені на рис. 1.

Як видно з рис. 1, дослідження дезадаптації емоційної та поведінкової сфери підлітків виявило, що серед яскраво виражених показників у більшості підлітків переважає синдром недовіри до нових людей, речей, ситуацій (80,76%). Отримані дані свідчать про недовіру підлітків до нових людей і незвичних ситуацій. Вони схильні до підозр щодо інших у прихованих мотивах чи намірах. Проявляють обережність у встановленні нових відносин і намагаються триматися на відстані від інших людей. Не довіряють іншим виконання завдань або важливих справ, воліючи зробити все самостійно, щоб бути впевненими в результаті. Підлітки з недовірою сприймають критику своїх справ із боку інших людей.

На другому місці виявлений синдром «фізичний розвиток» (75%). Отримані результати свідчать про наявність відхилень у фізичному розвитку, часті хвороби та нездужання підлітків.

На третьому місці синдром «емоційна напруга» (73,07%). Отримані дані свідчать про

емоційну напругу, наявність стресів і відсутність відпочинку. Емоційна напруга супроводжується фізичними симптомами, як-от: м'язова напруга, тремтіння, швидке серцебиття, головний біль, розлад шлунку, підвищене потовиділення тощо. Підлітки можуть проявляти занепокоєння, дратівливість, нервозність чи агресивність. Емоційна напруга також проявляється через почуття тривоги, страху, гніву, розчарування, смутку чи занепокоєння.

Отже, дослідження дезадаптації емоційної та поведінкової сфери підлітків виявило, що серед яскраво виражених показників у більшості підлітків переважає синдром недовіри до нових людей, речей, ситуацій, слабкий фізичний розвиток, емоційна напруга.

Висновки:

1. Дослідження рівня агресивності підлітків показало, що підліткам властиво використовувати фізичну силу проти інших осіб у конфліктних ситуаціях. Фізична агресія може виявлятися різними способами, як-от: фізичні напади, погрози, насильство. Домінування цієї форми агресії вказує на високий рівень конфліктності та низький контроль імпульсів.

2. Дослідження проявів дезадаптації емоційної та поведінкової сфери підлітків показало, що серед яскраво виражених показників у більшості підлітків переважає синдром недовіри до нових людей, речей, ситуацій, слабкий фізичний розвиток, наявна емоційна напруга. Підлітки схильні до прояву недовіри до нових ситуацій і людей. Вони можуть підозрювати інших у прихованих мотивах чи намірах. Проявляють обережність у встановленні нових відносин і намагаються триматися на відстані від інших людей.

Перспективи дослідження: у майбутньому ми плануємо досліджувати дану проблему, можливо, це буде ґендерне дослідження девіантної поведінки підлітків.

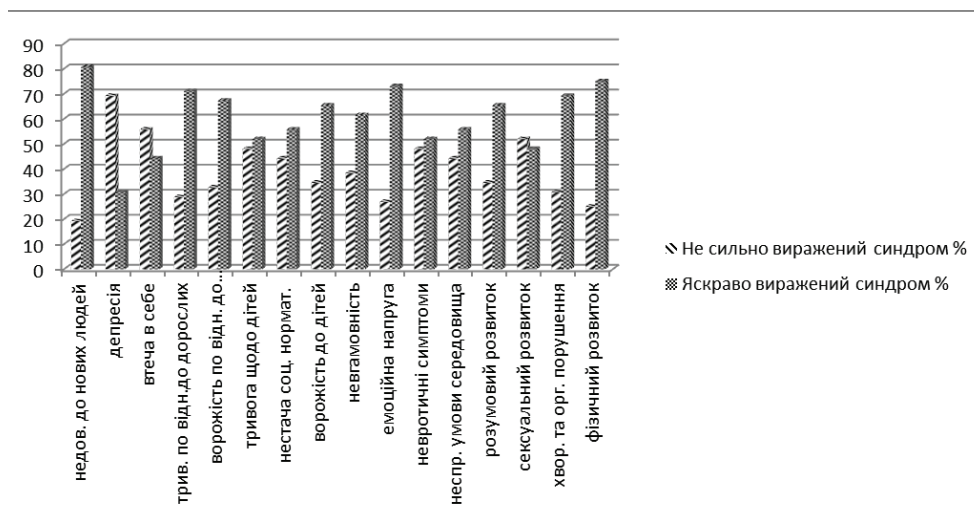

Рис. 1. Дослідження емоційної та поведінкової сфери підлітків

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрусишин Р. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 69. С. 13–19.
2. Бондзик Д. Девіантна поведінка підлітків в умовах воєнного стану. *Особистість, суспільство, війна* : тези доповідей учасників Міжнародного психологічного форуму, 7 квітня 2023 р., м. Харків, Україна. 2023. С. 38–40.
3. Гарасимов Т. Історіографічні дослідження проблеми девіантної поведінки: тенденції та напрямки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 173–181.
4. Козубовська І., Булеза Б., Шип О. Наукові підходи до проблеми девіантної поведінки неповнолітніх «групи ризику» у США. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. № 1 (52). С. 64–67.
5. Макаренко О., Андрейчева А. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. *Наукові записки*. 2015. Т. 175. С. 61–64.
6. Охременко К., Рябченко С. Причини девіантної поведінки учнів і шляхи їх усунення у практиці роботи сучасного вчителя. *Захист психічного здоров'я учасників освітнього процесу в умовах війни та повоєнного часу* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 105-й річниці від дня народження В. Сухомлинського, 05.05.2023 р. / уклад. О. Жосан. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. С. 205–206.
7. Павлюк О. Характеристика девіантної та делінквентної поведінки неповнолітніх до та в період воєнного стану. *Вісник післядипломної освіти*. 2023. Вип. 26 (55). С. 105–128.
8. Розлуцька Н. Вимушене переселення як чинник девіантної поведінки дітей і підлітків у полікультурному середовищі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2023. № 1 (52). С. 186–189.
9. Чайковська О. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. 2015. Вип. 28. С. 627–637.
10. Mccluskey K.W. Nurturing Talented but Troubled Children and Youth. *Reclaiming Children and Youth*. 2008. № 6 (4). P. 27–32.